

Ярослав ЧАЙКОВСЬКИЙ

ПЛАТІЖНА СИСТЕМА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Розглядаються проблеми розвитку платіжної системи України в аспекті пристосування до Базельських принципів Комітету з платіжних і розрахункових систем.

Сьогодні у світі є велика кількість платіжних систем, побудова, яких, роль, технологія функціонування, кількісні характеристики в економіці країн різна.

Платіжна система країни складається з кількох самостійних підсистем, кожна задовольняє вимоги окремої платіжної сфери. Будь-яке нераціональне втручання або збій у грошових потоках можуть призвести до кризи економіки кожної країни. Тому платіжні системи привертають дедалі більшу увагу фахівців у різних країнах. Для розвинених країн головною причиною цього є потреба в обмеженні ризиків за паралельної фінансової лібералізації та швидкого зростання фінансових ризиків. У таких країнах головною вимогою до платіжної системи є її здатність забезпечити проведення зростаючих обсягів операцій, із невисокими витратами, прийнятними ризиками та справедливим розподілом витрат і прибутків. Країни з середнім рівнем доходу акцентують увагу на ефективності платіжної системи, налагодженості розрахунків між регіонами країни, переході від місцевих мереж розрахунків до загальнодержавних. Для країн із низьким рівнем доходу сьогодні першочерговим завданням є створення платіжних інструментів та інфраструктури засобів зв'язку (що можна вважати підготовчими роботами для створення платіжної системи) [7, 5–6].

Значним є внесок у розробку питань функціонування платіжної системи України вітчизняних вчених-економістів В. А. Юценка [3], А. С. Савченка [3; 4; 5; 6], В. П. Страхарчук [3; 7] та інших. Але в їхніх працях досліджуються або окремі елементи функціонування платіжних систем, або їх дія на певних етапах економічного розвитку.

Платіжні системи України потребують подальших наукових досліджень і розробок. Зокрема, актуальною сьогодні є розробка теоретичних пропозицій і рекомендацій з удосконалення функціонування системи електронних міжбанківських переказів (СЕМП), системи термінових переказів (СТП), національної системи масових електронних платежів (НСМЕП).

У зв'язку з цим актуального значення набуває вирішення проблеми вдосконалення платіжної системи України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Платіжні системи є основним каналом, яким можуть передаватися потрясіння на внутрішніх та міжнародних грошових та інших ринках, і якщо ризики належним чином не стримуються, – провокувати системні кризи, загрожуючи стабільності цих ринків. Тому ефективність, оперативність, економічність, надійність, безпека та

зручність – основні вимоги і до платіжних систем окремої країни, так і світової фінансової системи загалом.

У 2001 р. з метою зміцнення платіжних систем Комітет із платіжних і розрахункових систем (CPSS) Банку міжнародних розрахунків (BIS) у Базелі розробив 10 Базових принципів для системно важливих платіжних систем [4, 38–41].

Принцип I. Система повинна мати надійну нормативно-правову основу в усіх юрисдикціях, що її стосуються.

Принцип II. Правила та процедури системи повинні давати учасникам можливість ясно розуміти вплив системи на кожний вид фінансового ризику, на який вони наражаються, беручи в ній участь.

Принцип III. Система повинна мати чітко визначені процедури управління кредитним ризиком і ризиком ліквідності, в яких вказуються відповідні обов'язки оператора й учасників системи та забезпечуються достатні стимули для управління ризиком і його обмеження.

Принцип IV. Система повинна забезпечувати швидкий остаточний розрахунок на дату валютування, бажано – протягом дня і, як мінімум, – наприкінці дня.

Принцип V. Система, в якій відбуваються клірингові розрахунки, повинна, як мінімум, гарантувати своєчасне завершення щоденних розрахунків у разі нездатності учасника розрахуватися з найбільшими зобов'язаннями за одним розрахунком.

Принцип VI. Бажано використовувати при розрахунках активи, що знаходяться в центральному банку, якщо використовуються інші активи, пов'язаний з ними кредитний ризик повинен бути невеликим або зовсім відсутнім.

Принцип VII. Система повинна забезпечувати високий рівень безпеки та надійності в експлуатації, а також мати засоби на випадок надзвичайних обставин для своєчасного завершення щоденної обробки платежів.

Принцип VIII. Система повинна надавати засоби виконання платежів, зручні для користувачів та ефективні для економіки.

Принцип IX. Система повинна мати об'єктивні та загальновідомі критерії участі, які забезпечують справедливий і відкритий доступ.

Принцип X. Засоби керування системою повинні бути ефективними, контролюваними та прозорими.

На нашу думку, лише електронні платіжні системи, які використовують найсучасніші досягнення техніки і технологій, можуть задовольнити поставлені вимоги. Саме система електронних міжбанківських переказів забезпечує життєдіяльність банківської системи України, є необхідною умовою для успішного розвитку ринкової економіки нашої держави.

У 1992 р. Національний банк України (НБУ) розробив концепцію двоетапного створення системи електронного грошового обігу. Перший – створення системи електронних платежів (СЕП) між юридичними особами. Другий – впровадження системи електронних розрахунків за участю фізичних осіб. Перший етап був досить швидко й успішно реалізований, і сьогодні Україна має, за оцінками більшості банкірів, одну з найефективніших СЕП в Європі. Другий етап почався з 1997 р. коли НБУ визначив створення платіжної системи за безготівковими розрахунками населення у торгівлі та сфері послуг як одне з пріоритетних завдань. Одним із основних напрямків побудови в Україні такої платіжної системи стало створення Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП).

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, відносини у сфері переказу грошей регулюються законом України "Про платіжні системи та переказ грошей в Україні" [1] та Інструкцією про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті, затвердженою постановою правління НБУ від 17 березня 2004 р. № 110 [2].

В Україні функціонує досить оперативна і надійна система електронних міжбанківських переказів НБУ, до якої входять система електронних платежів (СЕП) та система термінових переказів (СТП).

СЕП забезпечує здійснення міжбанківських переказів грошей на виконання зобов'язань клієнтів і власних зобов'язань банків із застосуванням електронних засобів приймання, обробки, передавання та захисту інформації.

За станом на 1 квітня 2004 р. СЕП налічує 1659 учасників [8]. Із них:

- 1596 – банки та їх філії (в т. ч. 159 юридичних осіб);
- 28 – органи Державного казначейства України;
- 35 – установи НБУ.

Беручи до уваги світові тенденції розвитку платіжних систем, НБУ розробив систему термінових переказів (СТП). Вона організована на сучасних технологіях і забезпечує здійснення міжбанківського переказу грошей у режимі реального часу, дає змогу практично миттєво виконувати важливі платежі, гарантуючи зарахування коштів на кореспондентські рахунки банків-учасників. Учасниками СТП можуть бути тільки ті установи, які входять у СЕП. Нині продовжується робота з метою розширення участі в СТП, приєднання до якої є добровільним та потребує відповідної готовності банку до роботи за он-лайнними технологіями.

СЕМП – система вузької сфери застосування (виконує тільки міжбанківські розрахунки), отже, і низького рівня ризику. Так, у СЕМП розрізняють три типи фінансового ризику: кредитний ризик, ризик ліквідності і системний ризик.

Кредитного ризику тут не існує, оскільки одержувач отримує кошти тільки після того, як дебетується рахунок банку відправника і кредитується рахунок банку-отримувача. Ризик ліквідності зведений до мінімуму, оскільки система працює в режимі реального часу, у якому списання та надходження коштів негайно відображається на кореспондентському рахунку банку. Можливість поширення системного ризику зведена до мінімуму завдяки забороні овердрафту за кореспондентськими рахунками й унеможливленню ряду фінансових ризиків.

Міжбанківський електронний розрахунковий документ, прийнятий СЕМП, не може бути відкликаний. Результати обробки міжбанківських електронних розрахункових документів відображаються на технічних рахунках банків (філій) у СЕМП.

На випадок надзвичайних ситуацій існує три рівні резервування та відновлення функціонування СЕМП:

- 1) "гарячий" – відновлення роботи розрахункової палати на місці;
- 2) "теплий" – відновлення роботи розрахункової палати в Центральній розрахунковій палаті;
- 3) "холодний" – відновлення роботи Центральної розрахункової палати в територіально віддаленому пункті [2].

Таким чином, система електронних міжбанківських розрахунків НБУ сповна відповідає Базовим принципам для системно важливих платіжних систем.

Забезпечення виконання базових принципів у СЕМП Національного банку України повністю належить до компетенції центрального банку нашої держави, який успішно здійснює це завдання.

Вже одинадцять років система електронних платежів НБУ виконує покладені на неї функції вітчизняної платіжної системи. Протягом цього часу спостерігається тенденція до збільшення загального обсягу платежів, що свідчить про зростання потреби суб'єктів господарювання у послугах банків, а діюча система електронних платежів зручна для її учасників і сьогодні цілком задовольняє їхні потреби.

Завершальною стадією у побудові системи електронних платежів в Україні є створення НСМЕП. Із врахуванням світового досвіду, в державі має бути емітовано не менше 10 млн. платіжних карток НСМЕП, повинно функціонувати цюнай-

менше 100 тис. точок обслуговування (платіжних терміналів у торгівлі, на транспорті, в сфері послуг, банківських терміналів і банкоматів у банківських установах) [8].

Метою створення НСМЕП є розробка та впровадження в Україні відносно дешевої надійно захищеної автоматизованої системи безготівкових розрахунків, яка в основному розрахована на роботу в режимі "off-line".

Із впровадженням НСМЕП громадяни України зможуть оплачувати товари і послуги у безготівковій формі за допомогою смарт-карток, а також зберігати і накопичувати заощадження у банках на поточних і карткових рахунках. Таким чином, можна очікувати не лише значного розширення можливостей банківської системи України завдяки додатковому залученню коштів населення, а й забезпечення (завдяки роботі НСМЕП) додаткових прибутків громадян у вигляді відсотків за залишком на їхніх банківських рахунках.

Окрім цього, технологією НСМЕП передбачено також широке застосування платіжних карток, корпоративних та бізнес-карток юридичними особами. – На 1 січня 2004 р. 19 банків є членами НСМЕП, вони емітували 489827 платіжних карток (табл. 1) [8].

Швидкими темпами розвивається інфраструктура приймання платіжних карток НСМЕП: за 2003 р. кількість термінального обладнання (банкоматів і платіжних терміналів) зросла більш ніж удвічі.

Таблиця 1

Підсумки роботи НСМЕП у 2003 р.

Назва показника	01.01. 2003 р.	01.01. 2004 р.	Приріст за 2003 р.
Кількість банків–членів НСМЕП	16	19	18,8%
Кількість емітованих карток (шт.)	123319	489827	297,2%
Кількість термінального обладнання (шт.)	471	995	111,3%
Обороти за картками НСМЕП (тис. грн.)	260344	4381598	1583,0%
в т. ч. міжбанківські обороти (тис. грн.)	536	36085	6632,3%
Кількість міжбанківських операцій (шт.)	1887	137367	7179,7%
Денні обороти (тис. грн.)	1859	45782	2362,7%
Орієнтовна кількість міст та інших населених пунктів України, в яких є термінальне обладнання НСМЕП	50	92	84,0%

На 01.01.2004 р. загальна сума операцій із платіжними картками НСМЕП збільшилася порівняно з 1 січня 2003 р. більше ніж у 16 разів.

Національна система за показниками розвитку поступово наближається до діючих в Україні міжнародних карткових платіжних систем. НСМЕП своєю надійною, швидкісною та дешевою для клієнтів і банків технологією має доповнити вітчизняний ринок карткових систем.

Обслуговування зарплатних і пенсійних проектів у НСМЕП забезпечує банкові додаткові переваги у залученні нових корпоративних клієнтів і збереження клієнтури.

Масовість проекту сприятиме розвитку в Україні інтернет-комерції, коли кожен учасник національної платіжної системи завдяки Інтернет-терміналам зможе взяти участь в організації розрахункового обслуговування Інтернет-магазинів на базі НСМЕП.

Література

1. Закон України "Про платіжні системи та переказ грошей в Україні" від 5 квітня 2001 р. № 2346-III // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. – № 6. – С. 3–21.
2. Інструкція про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України від 17.03.2004 р. № 110 // zakon.rada.gov.ua.
3. Платіжні системи: Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти / В. А. Ющенко, А. С. Савченко, С. Л. Цокол, І. М. Новак, В. П. Страхарчук – К.: Либідь, 1998. – 416 с.
4. Савченко А., Бургіна Є. Виконання Базових принципів для системно важливих платіжних систем у Системі електронних міжбанківських переказів НБУ // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 8. – С. 38–41.
5. Савченко А., Коваль І. СЕП: виповнюється перше десятиліття // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 7. – С. 28–31.
6. Савченко А., Кравець В. Розвиток платіжної системи України за десятиріччя України // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 5. – С. 10–12.
7. Страхарчук В. П. Ризики платіжних систем: Навч. посібник. – Львів: ЛБІ НБУ, 2003. – 94 с.
8. <http://www.bank.gov.ua>.